

MARÍA DUEÑAS

ÖLTÉSEK KÖZT
AZ IDŐ

GABO

I

Egy írógép fordított a sorsomon. Hispano-Olivetti volt, és heteken át csupán a kirakatüveg választott el tőle. Ha ma visszanezék az eltelet évek emelte barikád mögül, nehéz elhinnem, egy egyszerű készülékben elég erő volt hozzá, hogy eltérítsen kijelölt életpályámról, és néhány nap alatt felrobbantson minden tervet, ami rajta tartott. Így történt azonban, és képtelen voltam másképp cselekedni, amivel mindezt megakadályozhattam volna.

Igazából akkoriban nem dédelgettem nagy terveket. Csupán közeli, mondhatni házi vágyakról volt szó, melyek megfelelték a tér és idő koordinátáinak, amelyekben élnem adatott; jövőbeni célokról, melyeket könnyen megkaparinthattam az ujjam hegyével, hacsak kicsit is nyújtóztam utánuk. Akkoriban egész világom néhány meghatározó alak körül forgott szép lassan, akiket biztosnak és öröknek hittem. Anyám jelenléte bizonyult a legszilárdabbnak mind közül. Varrónő volt, és segédként dolgozott egy előkelő megrendelői kört kiszolgáló divatszabóságon. Nagy tapasztalattal rendelkezett és jó ítézőképességgel, de soha nem vitte többre egyszerű, fizetett varrónőnél; bér munkás volt, mint annyi nő, napi tíz órában sorvasztotta a körmét, a két szeme világát, szabott, varrt, próbált és igazított ruhákat mások testére, mások tekintetéhez, melyek csak nagy ritkán állapodtak meg az ő személyén. Akkoriban keveset tudtam apámról. Szinte semmit. Soha nem volt a közelemben, éppen ezért nem bántott a hiánya. Nem is ébredt bennem különösebb kíváncsiság, hogy többet tudjak meg róla, amíg anyám – talán nyolc vagy kilenc éves

lehettem – meg nem kockáztatta, hogy néhány morzsát vessen róla tájékoztatásul. Hogy apámnak van egy másik családja, és hogy nem élhet velünk. A morzsákat éppoly gyorsan nyomtam le a torkomon és éppoly kevés étvággal, ahogy az utolsó néhány kanalat az élém rakott böjti főzelékből: annak az idegen lénynek az élete jóval kevésbé érdekelt annál, minthogy mihamarabb a térre szaladhassak játszani.

1911 nyarán születtem, abban az évben, mikor a népszerű flamenco táncosnő, Pastora Imperio hozzámment a *Kakashoz*, a híres torreadorhoz, Mexikóban világra jött az énekes Jorge Negrete, és Európában lehanyatlott egy korszak csillaga, melyet *Belle époque*-nak neveztek. Messziről már idehallatszott a dobszó, mely majd az első nagy háborút kíséri; a madridi kávéházakban a *Vitalapot* és a *Hírnököt* olvasták akkoriban, miközben a színpadon La Chelito hozta lázba a férfiakat, szemérmetlenül ringatva csípőjét a kuplé ritmusára. XIII. Alfonz két szerető között szakított rá időt, hogy ezekben a hónapokban összehozza ötödik törvényes lányát. Kormányát eközben a liberális Canalejas irányította, aki nehezen jósolhatta volna meg, hogy alig egy év múlva, miközben a San Martín könyvesbolt újdonságait mustrálja gyanútlanul, egy különönc anarchista végez vele, két lövést mérve a fejére.

Mérsékeltén boldog környezetben nőttem fel, ahol több volt a szükség, mint a felesleg, de se nagyobb nélkülözésektől, se súlyosabb lemondásoktól nem szenvedtünk. Egy jellegzetesen madridi negyed szűk utcácskájában nevelkedtem a Paja tér mellett, két lépésre a Királyi Palotától. Egy kőhajításnyira a város szívének fékezhetetlen forgatagától, száradó ruhák, lúgszag, fecsegő szomszédaszonyok és napozó macskák közt. A közeli alagsorban működtetett, igénytelen iskolába jártam: a kétszemélyes padokba négyesével zsúfolódtak be itt a kölykök, egymás hegyén-hátán, tolakodva, hogy onnan kántálják kórusban *A kalóz dalát* és a szorzótáblát. Ott tanultam meg írni, olvasni és elboldogulni a négy alapművelettel, valamint fejből fújni a falon lógó, elsárgult térképet barázdáló folyók nevét. Tizenkét évesen fejeztem be tanulmányaimat, és ekkor vetek fel tanoncnak a szabászatba, ahol anyám dolgozott. Sorsom természetes medrét követte.

Doña Manuela Godina üzletében, aki a tulajdonos volt, évtizedek óta születtek a gondosan elkészített, kitűnően szabott és varrt, egész Madridban nagyra becsült darabok. Nappali kosztümök, koktélsru-

hák, kabátok és pelerinek, melyekben előkelő hölgyek feszítettek a Castellana sétányon korzózva, a Lóversenypályán és a Puerta de Hierrón nyílt lovaspólótéren, ebben mentek teázni az előkelő Sakuskába, vagy misére a talmin csillogó templomokba. Eltelt némi idő, mire magam is ismerkedni kezdtem a varrás rejtelmeivel. Eleinte amolyan mindenes voltam a műhelyben: aki a szemet élesztette a parázstartóban, és összesöpörte a padlóról a levágott maradékokat, aki a vasalókat forrósította a tűznél, és lélekszakadva rohant cérnát vagy gombot venni a Pontejos térre. Akit megbíztak, hogy a frissen elkészült modelleket nagy, barna vászonzsákokba csomagolva juttassa el az előkelő villákba: ez volt a kedvenc feladatom, kezdő pályám legizgalmasabb szórakozása. Így ismertem meg a legrangosabb birtokok kapusait és sofőrjeit, a leggazdagabb családoknál szolgáló szobalányokat, házvezetőnőket és komornyikokat. Anélkül, hogy észrevettem volna, megbámulhattam a legkifinomultabb hölgyeket lányaik és férjük körében. És mint néma tanú lopakodhattam be a nagypolgári otthonokba, nemesi palotákba és patinás épületek fényűző lakásai-
ba. Megtörtént néha, hogy nem jutottam tovább a cselédlakásoknál, mert a személyzetből bíztak meg valakit, hogy átvegye az általam hozott öltözéket; máshol, épp ellenkezőleg, biztattak, hogy kerüljek csak beljebb egész az öltözőszobáig, bejártam hát a folyosókat, és belestem a szalonokba, tekintetem falta a szőnyegeket, csillárokat, bársonyfüggönyöket és hosszú zongorákat, melyeken néha játszott valaki, néha nem, és azon tűnődtem, milyen különös lehet az élet egy ilyen világegyetemben.

Napjaim minden feszültség nélkül teltek e két világ között, szinte tudomást sem vettem a köztük tátongó szakadékról. Ugyanolyan természetességgel közlekedtem a vonuló kocsik és a hatalmas kapuzatok jelölte, széles utakon, ahogy lakónegyedem kacskaringós sikátorokból összebarkácsolt, hóbertos hálózatán jártam-keltem, melyet tócsák, szemét, árusok kiáltozása és éhező kutyák éles ugatása árasztott el folyamatosan; utcáin az alakok mindig szapora léptekkel haladtak, és ha felhangzott: „Vigyázat víz!”, jobban tette az ember, ha behúzódott valahová, hogy elkerülje a felfröcskölő húgycseppeket. Mesteremberek, kiskereskedők, alkalmazottak és a fővárosba nemrég érkezett napszámosok töltötték meg a bérházakat, és adták a negyed falusias hangulatát. Sokan alig tették ki a lábukat innen, hacsak nem kényszerültek rá; anyám és én azonban minden reggel

korán indultunk, szorosán egymás mellett sietve, hogy átkeljünk a Zurbano utcába, és késedelem nélkül lássunk neki a napi teendőknek doña Manuela szabóműhelyében.

Már jó néhány év eltelt azóta, hogy beléptem a divatszabóságba, mikor anyám és doña Manuela megegyeztek, itt az ideje, hogy megtanuljak végre varrni. Tizennégy évesen a legegyszerűbbel kezdtem: bújtatók, eltisztázás, fércelés. Később jöttek a gomblyukak, simaöltés és felszegés. Apró háncsszékeken ülve dolgoztunk, a térdünkre fektetett, vastag deszkák fölé görnyedve – erre helyeztük a munkadarabokat. Doña Manuela a megrendelőkkel foglalkozott, átszabott, próbált, igazított. Anyám méretet vett, és a többi teendőt intézte: a legkényesebb darabokat ő varrta, kiosztotta a feladatokat, ellenőrizte elvégzésüket, vezényelte a ritmust, és fegyelmet tartott a kis regimentben, mely fél tucat idősebb varrónőt számlált, négy vagy öt fiatalabbat és néhány cserfes tanoncot, akiket jobban izgatott a pletyka és a tréfa, mint tisztán a munka. Egyesek jó kezű varrónőnek bizonyultak, mások nem voltak ügyesek, és arra ítéltettek, hogy örökre a leghálátlanabb feladatokat lássák el. Ha egy elment, másik jött a helyére ebbe a felfordulásba, mely annyira nem illett a felhőtlen jólétet sugárzó homlokzathoz és a napfényes szalon visszafogottságához, ahova csak a megrendelők léphettek be. Csak ők ketten, doña Manuela és anyám élvezhették sáfrányszín szövettel tapétázott falait; csak ők közelíthették meg a mahagónibútorokat, léphettek a tölgyfapadlóra, melyet mi, a legfiatalabbak fényeztünk pamutronggyal. Csak ők fürödhettek egyszer-egyszer az utcára néző, négy magas erkélyablakon át beáradó napfényben. Mi, a kis sereg többi része, mindig a hátszágban maradtunk: ebben a télen dermesztően hideg, nyáron pokolian meleg műhelyül szolgáló gúnakeionban, a szürke hátsó traktusban, ahonnan két apró ablak nyílt a sötét belső udvarra – dúdolva, ollócsattogás mellett repültek az órák.

Gyorsan tanultam. Fűrge ujjaim hamar megszokták a tű alakját és a szövetek tapintását. Méret, ruhadarab, az anyag tartása. Szabás-minta eleje, mellbőség, lábhossz. Karkivágás, kezelő, szálirány. Tizenhat voltam, mikor megtanultam különbséget tenni a szövetek között, tizenhét évesen már meg tudtam becsülni minőségüket és felmérni, milyen lehetőségeket rejtenek. Krepedesin, selyemmuszlin, zsorzssett, Chantilly-csipke. Teltek a hónapok a taposómalomban: ősszel jó minőségű gyapjúszővetből készültek a kabátok, tavasszal könnyű

ruhákat varrtunk a nekünk oly távolinak tűnő, hosszú nyaralásra, melyet mások majd a Kantábriai partokon töltenek, a La Conchán és az El Sardinero üdülőnegyedben. Betöltöttem a tizennyolcat, aztán a tizenkilencet. Lassanként beavattak a szabás titkaiba és a legkényesebb darabok elkészítésébe. Megtanultam álló nyakat és hajtókát összeállítani, előre meglátni, milyen lesz a ruha esése, és hol fog a leg hamarabb elhasználdni. Szerettem a munkámat, élvezetet nyújtott. Doña Manuela és anyám egyszer-egyszer kikérte a véleményem, kezdtek megbízni bennem. „Ennek a lánynak jó keze és jó szeme van hozzá, Dolores – mondta doña Manuela. – Ügyes, és még ügyesebb lesz, csak el ne kallódjon. Még nálad is többre viszi, ha nem vigyázol.” Anyám, mintha mit sem hallott volna, csak a dolgára figyelt. Én sem emeltem fel a tekintetem a deszkáról, úgy tettem, mintha nem érdekelt volna. Azonban titkon rásandítottam és láttam, hogy gombostűket szorító ajkai közt halvány mosoly fakad.

Teltek az évek, múlt az élet. Változott a divat, és diktálásához igazodott a szabóság munkája. Az európai háború után az egyenes vonal lett a keresett, a fűzőket sutba dobták, és a nők a szégyenérzet legcsekélyebb jele nélkül kezdték villogtatni a lábuk. Azonban, mikor véget értek a boldog húszas évek, a ruhaderék visszacsusszant természetes helyére, a szoknya hossza megnyúlt, és újra a szemérem parancsolt a dekoltázsok, ruhaujjak és vágyak felett. Új évtizedre ébredtünk, mely további változásokat hozott. Sokat egyszerre, váratlanul és rakásra. Betöltöttem a húszat, kikiáltották a köztársaságot, és megismertem Ignaciót, egy szeptemberi vasárnapon a Bombillában; egy zajos táncesten varrólányok, kicsapott diákok és eltávozáson lévő bakák között. Felkért táncolni, és megnevettegetett. Két hét múlva már az esküvőt tervezgettük.

Ki volt Ignacio, és mit jelentett nekem? Életem szerelmét, gondoltam akkor. Egy nyugodt fiút, akiről úgy sejtettem, hogy jó apja lesz gyermekeimnek. Olyan korba értem, amikor a hozzám hasonló lányoknak, akiknek nagyjából se mestersége, se kilátása nem volt, nem sok lehetősége maradt a házasságon kívül. Anyám példája, aki egyedül nevelt fel, és éjt nappallá téve dolgozott értem, soha nem tűnt igazán kívánatosnak. És Ignacióban megtaláltam az alkalmas jelöltet, hogy ne kelljen a nyomdokaiba lépnem: valakit, aki mellett eltölthetem majd felnőtt életem hátralevő részét anélkül, hogy reggelente a magány ízével a számban ébrednék. Nem felkavaró szenvedély

vezetett a karjaiba, hanem odaadó szeretet és a bizonyosság, hogy mellette napjaim nagyobb keserűségek és hevesebb érzelmek nélkül fognak telni, édesen, mint egy puha párna.

Úgy hittem, Ignacio Montes lesz a gazdája annak a karnak, amelybe kapaszkodhatok ezer és egy sétán, ő lesz a közeli jelenlét, mely biztonságot és menedéket nyújt majd nekem örökre. Két évvel idősebb volt nálam, sovány, kedves, és amilyen közvetlen, olyan gyengéd. Termetre csinos, ugyan kevés volt a fognivaló rajta, viselkedése jól nevelt, és a szívében az irántam való szeretet mintha óránként megsokszorozódott volna. Egy kasztíliai özvegy fia volt, kinek matraca alatt szépen gyűltek a bankók; időről időre hitvány panziókban lakott; hivatásos bürokratának készült lelkesen, és ő volt az örökös pályázó bármely minisztériumba, amely élete végéig tartó fizetéssel kecsegtette. Legyen az a honvédelmi, a közigazgatási vagy a pénzügyi. Álma évi háromezer peseta volt, havonta kettőszáznegyvenegy: biztos fizetés örökre azért cserébe, hogy hátralévő napjait az ügyosztályok és előszobák, itatószok, fényezett papírivek, okmánybélyegek és tintatartók alázatos világának szenteli. Arra alapoztuk a jövőnket, hogy majd a köztisztviselőség szélcsendes vizein ringatózunk, amely azonban pályázatról pályázatra tagadta meg makacsul, hogy az én Ignacióm részese lehessen. Ő azért kitartott rendületlen. Februárban az igazságügyi minisztériumban próbálkozott, júniusban a mezőgazdaságiban, aztán kezdte előlről.

És miközben ugyan nem engedhetett meg magának költséges örömeket, a lelkét kitette, hogy boldoggá tegyen, Ignacio szerény ajándékokkal kényeztetett, mindennel, amit üresen tátongó zsebe lehetővé tett számára: egy doboz selyemhernyóval, eperfalevelekkel, egy tölcsér sült gesztenyével és a viadukt alatti gyepen elrebegett ígérekkel az örök szerelemről. Együtt hallgattuk a rezesbandát a Nyugati park zenepavilonjában, és vasárnap délelőtt, ha sütött a nap a Retiro tavára jártunk evezni. Nem volt olyan búcsú hintával és verklivel, amin ne vettünk volna részt, sem német polka, amit ne roptunk volna óramű pontossággal. Hány délutánt töltöttünk a Las Vistillas kertjeiben, hány filmet néztünk meg külvárosi mozikban egy ötvenért! Egy pohár valenciai mandulatej már fényűzésnek számított, a taxi pedig elérhetetlenebb volt, mint a délibáb. Ignacio gyöngédsége nem volt ugyan fárasztó, de kimeríthetetlennek bizonyult. Én voltam számára a napsugár és a csillagok, a legcsinosabb, a legjobb. A hajam,

az arcom, a szemem. A kezem, az ajkam, a hangom. Én jelentettem számára a felülmúlhatatlant, minden öröme forrását. Én pedig csak hallgattam, azt dünyögtem, butuskám, és hagytam, hogy szeressen.

Azonban a műhelybeli élet akkoriban kezdett ritmust váltani. Kemény lett, és kiszámíthatatlan. A második köztársaság szele némi nyugtalanságot keltett a kényelmes jólét világában, melyben megrendelőink köre élt. Madrid fékezhetetlenül forrongott, és politikai feszültség itatta át minden szegletét. A jó nevű családok a végtelenségig nyújtották a nyaralást az északi tengerpartokon azzal a céllal, hogy minél távolabb tartsák magukat a nyughatatlan és lázongó fővárostól, melynek terein a *Munkásvilág* számaint hirdették a rikkancsok, miközben a peremkerületek nincstelen proletárjai nem átalottak bemerészkedni egészen a Puerta del Sol teréig. A nagy magánautók lassan eltűnedezték az utcákról, az utcabálok egyre gyakoribbak lettek. A gyászruhákat, idős hölgyek a kilencedet imádkozták, hogy Azaña kormánya mihamarabb bukjon meg, és a lövések zaja általánossá vált alkonyatkor, mikor felvillantak a gázlámpák. Az anarchisták templomokat gyújtogattak, a Falange hívei pedig kihívóan rántották elő pisztolyuk. Az arisztokraták és a nagypolgárok közül egyre többen takarták le a bútorokat lepedővel, bocsátották el a személyzetet, reteszelték el a spalettákat, vették sürgősen külföldre az útjuk, és hordták ki tonnaszám az országból ékszereik, félelmeik és bankóik, vágyakozva a száműzött király és egy engedelmes Spanyolország iránt, mely még váratott magára.

Doña Manuela szabóságát egyre kevesebb hölgy kereste fel, kevesebb megrendelés készült, és kevesebb volt a tennivaló is. Keservesen húzódozva, de először a tanoncoknak kellett menniük, aztán a többi varrónőnek, míg végül csak a tulajdonos maradt, anyám és én. És amikor befejeztük Entrelagos márkinő utolsó öltözetét, és a rákövetkező hat napot rádióhallgatással töltöttük ölbe tett kézzel, anélkül, hogy egy árva lélek bekopogtatott volna, doña Manuela nagy sóhajtások közepette bejelentette, hogy nem lát más megoldást, mint bezárni a boltot.

E zavaros idők forgatagában, mikor politikai összecsapásoktól remegtek a színházak páholyai, és a kormányok három miatyánknyi ideig sem tartottak, alig volt alkalmunk rá, hogy megsirassuk a veszteséget. Három hétre rá, hogy beköszöntött kényszerű tétlenségünk, Ignacio egy csokor ibolyával állított be, és a hírrel, hogy végre

megkapta az állást. Az egyszerű esküvő gondolata elfeledtette az általános bizonytalanságot, míg a parázstartós asztal mellett ülve tervezgettük az eseményt. Ugyan a köztársaság új szele a polgári házasságot hozta divatba, anyám, akinek lelkében a legkisebb kényelmetlenség nélkül megfért a leányanyaság, a buzgó katolikus szellem és a leváltott királyság iránt érzett nosztalgikus hűség, rábeszélte, hogy egyházi esküvőt tartsunk a közeli Szent András-templomban. Ignacio és én beleegyeztünk, hogy is tehattunk volna másképp, ha nem akartuk felborítani az akaratok rangsorát, melyben ő teljesítette minden vágyam, én pedig anyám elvárásainak feleltem meg ellentetés nélkül. Különbösen sem találtam rá súlyosabb érvet, hogy megtagadjam: igen szerény lelkesedéssel töltött el az esküvő megrendezése, és mindegy volt, hogy egy oltár mellett zajlik-e reverendás pappal, vagy éppen nemzeti szín zászló díszítette teremben.

Így aztán felkészültünk, hogy kitűzzük az időpontot ugyanazzal a plébánossal, aki huszonnégy évvel azelőtt, június 8-án, a szentek kalendáriuma alapján a Sira nevet adta nekem. Sabiniana, Victorina, Gaudencia, Heraclia vagy Fortunata lett volna a többi lehetőség összhangban az aznap ünnepelt névnapokkal.

„Sira legyen, atyám, legyen csak Sira, ha már az a legkurtább.” Ez volt anyám döntése egyedülálló anyaként. És Sira lettem.

Az esküvőt családi körben és néhány baráttal készültünk megtartani. Nagypámmal, akinek se lába, se józan esze nem volt már, a Fülöp-szigeteki háborúban lett csonka testben és lélekben, és néma, hintaszékes figurája hozzátartozott az ebédlőből nyíló erkélyhez. Ignacio anyjával és nővéreivel, akik feljönnek majd faluról. Szomszédainkkal, Engraciával és Norbertóval, és az ő három szeretetre méltó, szocialista fiukkal a szemben lévő lakásból, akiket olyan közel éreztünk magunkhoz, mintha mindenkiben ugyanaz a vér csörgedezne az emeleten. Doña Manuelával, aki újra tűt ragadott, hogy nekem ajándékozza utolsó művét menyasszonyi ruha formájában. A vendégeket habos süteménnyel, malagaborral és vermuttal készültünk kínálni, talán felfogadhatjuk a negyed egyik muzsikusat, aki tud pasodoblét játszani, egy vándor fényképész majd levesz bennünket, és a kép díszbe lesz otthonunknak, amivel még nem rendelkezünk, és pillanatnyilag anyámmal osztottuk meg.

Ekkor történt, miközben lázasán terveztünk és ügyeskedtünk, hogy Ignaciónak az az ötlete támadt, készüljek fel a versenyvizsgára,

hogy hozzá hasonlóan én is köztisztviselő lehessenek. Újdonsült állásában a közigazgatási osztályon új világ nyílt meg előtte, a köztársaság ügyvitele, olyan környezet, amelyben a nők számára is elérhetővé vált, hogy hivatásuk több legyen, mint a tűzhely, a mosóteknő és a kézimunka; ahol a női nem a férfiakkal vállvetve törhetett utat egyenlő feltételek mellett és azonos célokba vetett hittel. A képviselőházban már helyet foglaltak az első nők, a közéletben meghirdették a nemek egyenlőségét, elismerték jogunkat a munkához és az általános választói joghoz. Még így is, ezerszer inkább tértem volna vissza a varráshoz, ugyan Ignaciónak három délután is elég volt rá, hogy meggyőzzön. A szövetek és a láncöltés idejétmúlt világa leűnt, és új világegyetem nyitotta meg kapuit előttünk – ehhez kellett alkalmazkodni. Ignacio maga vállalkozott a felkészítésemre; megvolt neki az összes tétel, és bőven rendelkezett tapasztalattal a pályázat művészetében, és abban, hogyan lehet tucatszám megbukni anélkül, hogy megadnánk magunkat a kétségbeesésnek. Én részemről ehhez a tervhez annyit tettem hozzá, hogy tisztában voltam vele, megfeszített erővel kell dolgoznunk, hogy boldoguljon az a kis csapat, amelyet az esküvő után mi ketten, anyám, a nagypapa és a majd érkező utód alkot. Így aztán beadtam a derekam. Miután meghoztuk a döntést, már csak egy eszköz hiányzott: egy írógép, amin megtanulhatok gépelni és felkészülni az elkerülhetetlen gépirői vizsgára. Ignacio éveket töltött idegen gépeken való gyakorlással, kálváriát járva tömény zsír-, tinta- és verítékszagú, nyomorúságos iskolákban: nem akarta, hogy én is végigjárjam ezt a viszontagságos utat, ezért igyekezett mindenáron saját felszerelésre szert tenni. A következő hetekben nyakunkba vettük a várost, mintha életünk legnagyobb befektetéséről lett volna szó.

Áttanulmányoztunk minden lehetőséget, és végtelen hosszan számolgattunk. Én nem nagyon értettem hozzá, mit tud nyújtani egy írógép, de úgy gondoltam, egy kislakú és könnyű modell lenne a legmegfelelőbb számunkra. Ignaciónak mindegy volt a méret, viszont szószálhasogató aprólékossággal vizsgálta az árakat, részletfizetési lehetőségeket és szerkezeteket. Felkerestük az összes madridi elárúsítóhelyet, hosszú órákat töltöttünk a kirakatok előtt, és megtanultuk kiejteni a messzi vidékek és filmszínészek nevét idéző, idegen márkákat: Remington, Royal, Underwood. Akár egyik, akár másik mellett döntünk, ugyanaz lett volna a végeredmény; ugyanazt

kaptuk volna, ha amerikai cégtől vásárolunk, vagy ha némettől, de végül egy olasz Hispano-Olivetti mellett döntöttünk a Pi y Margall utcai boltban. Honnan tudhattuk volna előre, hogy ezzel az egyszerű gesztussal, azzal a lépéssel, mellyel átléptük a küszöbét, közös életünk halálos ítéletét írtuk alá, és visszafordíthatatlanul megváltottuk a jövőnket rajzolatát?